

УДК 811.111'337

РОЛЬ ФОНОВИХ ЗНАТЬ У РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ НЕПРЯМИХ МОВЛЕННЄВИХ АКТІВ

Шуляк І. М.

Стаття присвячена окресленню, аналізу та характеристиці функціонально-комунікативних особливостей фонових знань як однієї з важливих умов успішного здійснення та інтерпретації непрямого мовленнєвого акту. У статті розглянуто джерела формування фонових знань. Охарактеризовано різні типи фонових знань. З'ясовано, що врахування учасниками комунікативного процесу відомостей про світ, явища і події допомагають адресанту реалізувати комунікативну інтенцію, а співрозмовнику розпізнати комунікативний смисл непрямого мовленнєвого акту.

Ключові слова: непрямий мовленнєвий акт, фонові знання, комунікативний смисл, комунікативна інтенція, інтерпретація.

Статья посвящена описанию, анализу и характеристике функционально-коммуникативных особенностей фоновых знаний как одной из важных условий успешного осуществления и интерпретации косвенного речевого акта. В статье рассмотрены источники формирования фоновых знаний. Охарактеризованы различные типы фоновых знаний. Выяснено, что учет участниками коммуникативного процесса сведений о мире, явления и события помогают адресанту реализовать коммуникативную интенцию, а собеседнику распознать коммуникативный смысл косвенного речевого акта.

Ключевые слова: косвенный речевой акт, фоновые знания, коммуникативный смысл, коммуникативная интенция, интерпретация.

The article is devoted to the analysis and characteristics of functional and communicative features of common ground as one of the important conditions of successful realization and interpretation of indirect speech act. The sources of formation of common ground are studied. Different types of common ground are characterized in this article. It was found out that taking into account the information about the world phenomena and events help recipients to realize communicative intention and make it possible for interlocutor to recognize communicative meaning of indirect speech act during the communicative process.

Key words: indirect speech act, common ground, communicative intention, communicative meaning, interpretation.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасній комунікативно і прагматично зорієнтованій лінгвістиці комплексний аналіз процесів реалізації та інтерпретації висловлювань з непрямым (індиректним) вираженням їхнього комунікативного наміру перебуває у центрі уваги досліджень зарубіжних та вітчизняних учених (Дж. Серль, П. Грайс, Г. Кларк, Р. Гібс, Д. Хантер, В. Хортон, Ф. Бацевич, Л. Невідомська, О. Селіванова). Процес породження і сприйняття непрямого мовленнєвого акту характеризується використанням (залученням) лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників для його аналізу. Ефективність непрямого мовленнєвого акту та спілкування загалом ґрунтується на інтеграції мовних знань комунікантів із позамовними, а врахування учасниками комунікативного процесу відомостей про світ, явища й події допомагають досягнути взаєморозуміння у спілкуванні, а саме: адресанту реалізувати комунікативну інтенцію, а адресату – її ідентифікувати, успішно інтерпретувати та відреагувати на неї. Нехтування відповідними знаннями у процесі моделювання і розуміння спілкування з використанням непрямих мовленнєвих актів ускладнює комунікативний процес, унеможлиблює досягнення взаєморозуміння між комунікантами та може призвести до конфліктної ситуації.

Аналіз останніх досліджень. Автори наукових праць аналізують роль екстралінгвальних факторів, а саме фонових знань, у формуванні різних типів актів мовленнєвого спілкування [3; 6; 12; 16], вивчають та пропонують джерела (основи) формування фонових знань [5; 7], приділяють увагу питанням їх типології [7; 13], а також досліджують їх функціональну сутність у процесі виведення комунікативного наміру непрямого мовленнєвого акту [2; 11; 15; 17].

Незважаючи на наявність праць, зорієнтованих на дослідження екстралінгвальних факторів у реалізації та тлумаченні мовленнєвих актів, вивчення сутності фонових знань та їх функцій у здійсненні ефективної комунікації з використанням непрямих мовленнєвих актів залишається актуальним для наукових розвідок. Отже, **мета статті** полягає у з'ясуванні ролі фонових знань у процесі реалізації комунікативної інтенції адресанта та інтерпретації її адресатом у висловленнях, які реалізують непрямі мовленнєві акти. **Завданням статті** є узагальнити напрацювання зарубіжних і вітчизняних учених, у яких описано явище фонових знань, та окреслити функціональний потенціал фонових знань у реалізації й інтерпретації непрямого мовленнєвого акту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реалізація непрямого мовленнєвого акту неможлива без знань того, що є необхідним, допустимим і можливим у реальному світі, а правильне його осмислення вимагає від адресата не стільки розуміння значення семантичного змісту його складових, скільки здійснення додаткових усвідомлених мисленнєвих операцій, результатом яких є домислювання ілюквативної сили повідомлення. Непрямий мовленнєвий акт є виразником прихованих інформаційних пластів з непрямим способом їх вираження і, на думку Дж. Серля, адресат осмислює їх з оперттям на загальні фонові знання (мовні та позамовні), а також на здатність слухача до здійснення домислювання за допомогою логічних суджень і міркувань прихованого комунікативного смислу мовця [6, с. 163; 15, с. 32; 18, с. 72], “сформованого у мовленнєвому акті як результат інтенції у конкретній конситуації спілкування” [1, с. 338]. Як зауважує Дж. Серль, фонові знання – це сукупність поглядів, норм та цінностей, що розділяють між собою співрозмовники, не представлених безпосередньо у контексті. Це інформація, що стосується подій у минулому, і, водночас допоможе реалізувати інтенціональний зміст висловлення, зрозуміти та декодувати його смисл у сформованій комунікативній ситуації [16, с. 158]. Ідеї американського філософа Дж. Серля поділяють вітчизняні та зарубіжні вчені, а саме Р. Гібс [11, с. 328], П. Грайс [13, с. 66], Г. Кларк [7, с. 325], Д. Шпербер [17, с. 179], Д. Вілсон [17, с. 179], В. Хортон [8, с. 56], І. Карпова [2, с. 134], Л. Невідомська [3, с. 76], А. Приходько [4, с. 18], О. Селіванова [5, с. 135].

Фонові знання слугують однією з умов успішності здійснення та осмислення непрямих мовленнєвих актів та розглядаються у вузькому й широкому значеннях у спеціальній теоретичній літературі. У вузькому значенні, за П. Грайсом, це знання мовного коду та принципу кооперації разом із його постулатами і максимами [9, с. 144]. У широкому розумінні, фонові знання є тією сукупністю знань, які об'єктивуються реальною дійсністю та використовуються у спілкуванні [9, с. 152].

Співрозмовникам необхідні знання для продукування мовленнєвого акту та їх належного розуміння. Для реалізації цих двох процесів обов'язково залучаються: 1) мовні знання (знання лексики, граматики, фонетики мови та їх використання), а також “комунікативні можливості мовленнєвих актів щодо доречності й конкретних тактик їх застосування, стратегій спілкування” [4, с. 18]; та 2) позамовні знання (про контекст і ситуацію, а також про адресата та знання про події, стани, дії, тощо, тобто знання про світ) [3, с. 76].

Сучасні дослідження проблеми сутності фонових знань доводять, що їх не можна ототожнювати лише зі “старою, набутою” інформацією [13]. Вони складаються зі знань комунікантів, що встановлюються (виводяться) із попереднього досвіду докомунікативної інтеракції, та знань, набутих у сформованій комунікативній ситуації. Мовець активує сформовані у пам'яті структуровані одиниці інформації у непрямому мовленнєвому акті, сподіваючись, що власні індивідуальні знання є спільним фондом для слухача. Американський лінгвіст І. Кекскес виокремлює основні фонові знання (*core common ground*) та ті, що з'являються

як логічний результат комунікативної інтеракції (emergent common ground). Основні фонові знання є статичними, узагальненими та спільними для учасників комунікації як результат попередньої взаємодії і незалежними від ситуації спілкування, а знання, що сформувалися у процесі спілкування, є динамічними, набутими учасниками комунікації у сформованій комунікативній ситуації. Ментальні репрезентації набутих знань, які активуються під час розмови, додаються до знань, що сформувалися у момент інтеракції. Попередня та набута інформація взаємодіють між собою, у результаті чого відбувається доповнення й модифікація фонду знань із прагненням до спільної пізнавальної діяльності, що забезпечує взаєморозуміння комунікантів [5, с. 197; 13, с. 380-382].

Фонові знання відіграють важливу роль у живій інтеракції комунікантів, роблячи спілкування зв'язним, сприйнятним та ефективним. Отже, під час реалізації та осмислення непрямого мовленнєвого акту до уваги слід брати не усю сукупність знань, якою володіють учасники комунікації, оскільки це може спричинити неоднозначну й множинну інтерпретацію нечітко вираженого смислу висловлення адресатом, що, ймовірно призведе до комунікативної невдачі або конфліктної ситуації. Суб'єкти комунікативного процесу можуть отримати різну інформацію залежно від знань, які вони мають, відомостей, якими вони володіють, референтного простору й параметрів даної комунікативної ситуації, а також зацікавленості в отриманні тієї чи іншої інформації [2, с. 134]. М. Приходько вважає, що кожний суб'єкт має власний фонд знань, який може збігатися повністю, лише частково або не збігатися взагалі з фондом іншого індивіда [4, с. 18]. Тому, прихований намір адресанта домислюється лише із врахуванням відповідних фонових знань, що є релевантними висловленню у сформованій комунікативній ситуації, та активуються ним відповідно до умов здійснення комунікації [17, с. 150]. Саме вони й забезпечують успіх осмислення слухачем прихованого змістового компоненту висловлення. Отже, чим більший об'єм спільних знань між комунікантами, тим більша ймовірність використання й глибшого розуміння непрямого мовленнєвого акту [14, с. 150]. І навпаки, чим бідніші спільні фонові знання суб'єктів комунікації, тим складніше сприйняття та інтерпретація повідомлення, що може унеможливити взаєморозуміння між комунікантами та ускладнити спілкування.

Проблема джерел формування фонових знань та їх функціонально-комунікативного потенціалу як умов успішної реалізації та осмислення висловлення розглядається у наукових роботах з прагмалінгвістики багатьма вченими як одне з першочергових предметів дослідження. У дослідженнях Г. Кларка основою для формування фонових знань співрозмовників є спільна фізична присутність (physical co-presence) обидвох учасників у комунікативному процесі. Автором береться до уваги спільний тезаурус, досвід комунікантів, отриманий заздалегідь, та досвід, отриманий у конкретній сформованій комунікативній ситуації. Наступним джерелом фонових знань виступає спільний (взаємний) мовний фонд (linguistic co-presence), тобто усі мовленнєві акти, здійснені до і під час комунікативної ситуації. Останнім фактором формування фонових знань, на думку вченого, є приналежність співрозмовників до суспільної групи (community membership), що об'єднує комунікантів за певними відносинами, становищем у суспільстві, ознаками спільності інтересів, видів діяльності, історичної спільності, тощо. Що є спільним для цієї групи, те є спільним для і слухача ймовця у сформованій комунікативній ситуації. Якщо фізична та мовна сумісність фонових знань може формуватися у конкретній комунікативній ситуації та є обмеженою нею, то нагромадження взаємних знань, що належать до спільної суспільної групи, вимагає довготривалого процесу становлення [7, с. 323]. Учасники можуть вивести необхідні спільні фонові знання із сукупності думок і поглядів соціально-культурної групи для розуміння непрямого мовленнєвого акту та зменшення неоднозначності його смислу [13, с. 321-324].

Знання, як результат пізнавальної діяльності людини, формуються в окремі типи за різними ознаками. Вчені дискутують щодо складової організації фонових знань та постійно додають до неї важливі компоненти. За О. Селівановою, фонові знання ґрунтуються на "емпіричному та внутрішньо рефлексивному досвіді, різних видах компетенцій та складають такі типи, як фонові-

ситуаційні, соціальні, культурні, енциклопедичні” [5, с. 29, 134], та кожен з них є необхідним для інтерпретації непрямого мовленнєвого акту [10, с. 313]. Слідом за О. Селівановою, Г. Кларк розрізняє такі типи фонових знань: а) соціальні знання, що беруть участь у координації вербальних та невербальних соціальних дій та формуванні суспільних відносин; б) когнітивні – ті, що наявні у свідомості комунікантів та беруть участь у їх мисленнєвих процесах; в) індивідуальні – те, що відомо про зміст мовленнєвого акту двом учасникам розмови; г) колективні – те, що відомо про тему висловлювання всім потенційним учасникам повідомлення, які можуть і не брати участь у комунікації. Однак, для осмислення прихованої комунікативної інтенції мовця слухачеві необхідно звзяти коло знань до доречно можливого [7, с. 326]. Кожен з вище зазначених типів і складових компонентів фонових знань може стати визначальним у процесі моделювання й осмислення непрямого мовленнєвого акту.

Висновки. Отже, необхідною умовою для успішної реалізації та інтерпретації непрямого мовленнєвого акту є залучення фонових знань комунікантів. Фонові знання є спільними для того, хто говорить, і того, хто слухає. Взаємний обмін думками, поглядами, релевантними обсягу інформації загалом впливає на формування самого повідомлення, а саме – його інтенційного змістового компонента, пришвидшує та полегшує процес осмислення слухачем іллокутивної сили повідомлення. Відповідно, доходимо висновку, що важливим є подальше ґрунтовне дослідження окремо взятих типів фонових знань комунікантів як необхідної умови тлумачення висловлень з непрямим і прихованим способом вираження комунікативної інтенції та як важливої категорії комунікативної ситуації.

Література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с.
2. Карпова І.Д. Когнітивні основи інтерпретації імпліцитних смислів / І. Д. Карпова // Культура народів Причорномор'я. Филологические науки. – Сімферополь, 2011. – № 211. – С. 132-135.
3. Невідомська Л. В. Імпліцитність: мовносистемний аспект: монографія / Л. В. Невідомська. – Харків: Ранок-НТ, 2012. – 416 с.
4. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
5. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації: Підручник / О. О. Селіванова. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю.А., 2011. – 350 с.
6. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов. – Винница : Нова Книга, 2009. – 272 с.
7. Clark H. H. Context for comprehension / H. H. Clark, T. B. Carlson // J. Long, A. Baddeley (Eds.). Attention and Performance, Vol. IX. – N. J.: Erlbaum; Hillsdale, 1981. – P. 313–330.
8. Colston H. L. Figurative Language Comprehension: Social and Cultural Influences / H. L. Colston, A. N. Katz (Eds.). – Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 2004. – 360 p.
9. Fetzer A. Lexical markers of Common Ground / A. Fetzer, K. Fischer. – Studies in Pragmatics, Volume 3. – Amsterdam: Elsevier Ltd. , 2007 – 214 p.
10. Finegan E. Language. Its Structure and Use / E. Finegan. – Stamford: Cengage Learning Inc., 2014. – 608 p.
11. Gibbs R. Intentions in the Experience of Meaning / R. Gibbs. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 424 p.
12. Grice H.P. Studies in the Way of Words / H. P. Grice. – Harvard: Harvard University Press, 1991. – 406 p.
13. Kecskes I. On the Dynamic Relations Between Common Ground and Presupposition / A. Capone, F. Lo Piparo, M. Caparezza, Perspectives on Linguistic Pragmatics, Perspectives in Pragmatics, Philosophy and Psychology (Book 2). – Switzerland: Springer International Publishing, 2013. – P. 375-397.
14. Holtgraves T. Language as Social Action: Social Psychology and Language Use / T. Holtgraves. – New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 2002. – 238 p.
15. Searle J. Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts / J. Searle. – Cambridge: Cambridge University Press, 1979. – 204 p.

16. Searle J. Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind / J. Searle. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 278 p.

17. Sperber D. Relevance: communication and cognition / D. Sperber, D. Wilson. – Oxford: Blackwell Pbl. Ltd, 1995. – 326 p.

18. Vanderveken D. Meaning and Speech Acts: Volume 1, Principles of Language Use / D. Vanderveken. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 254 p.